

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

KİTAP İNCELEMESİ

***Erhan YARAR, “Tarihsel Dönüşüm” Filistin Sorunu
Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini
Tanıma Süreci***

Özge ÖZKOÇ

Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

“Tarihsel Dönüşüm” Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci

Erhan YARAR

Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, 343 sayfa.

Hazırlayan: Özge ÖZKOÇ*

“Ortadoğu Bunalımının Tarihsel Sebepleri” başlıklı teziyle yüksek lisans ve “Türkiye’nin İsrail’i Tanınması” başlıklı teziyle de doktora derecesi alan Erhan Yarar, yurtiçi ve yurtdışındaki çeşitli üniversitelerde ihtilaf çözüm teknikleri ve terör-medya-devlet ilişkilerine dair proje yöneticiliği yaptı; farklı dergi ve gazetelerde dış politika ve güvenlik konularına ilişkin makaleler yayınladı. “Tarihsel Dönüşüm” Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci adıyla yeni yayınlanan kitabı ise, uzmanlık alanları itibariyle Ortadoğu ve Türk dış politikası konularına dair bu birikimin sentezi olarak ortaya çıktı.

Bu çalışma, uzun bir tarihsel dönemi kapsayan Filistin sorunu ve spesifik bir örnek olay üzerinden (Türkiye’nin İsrail devletini tanıması) Türk dış politikasını incelemeye, Türk dış politikasındaki süreklilikleri ve kopuşları belirlemeye odaklanmaktadır. Yazar, daha önsözde, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan tarihsel süreç içerisinde, dış politika dayanaklarının geçirdiği değişimlerin ve dış politika edimlerine damgasını vuran olayların önem kazandığını belirtmekte; bu temelde de kitabın konusunu Filistin sorunu temelinde Türkiye’nin İsrail devletini tanıma sürecini ele almak ve Türk dış politikasına ilişkin çıkarsamalara varmakla sınırlandırmaktadır. (s. V) Filistin sorunu temelinde Türk dış politikasını çözümlenmeyi ve bu bağlamda Türk dış politikasındaki temel parametreleri ortaya koymayı amaçlayan çalışma, uzun bir tarihsel dönemi incelemekte ve aslında her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek dört bölümden oluşmaktadır.

“Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına: Osmanlı’nın İç ve Dış Sorunlar Karşısındaki Durumu ve Filistin’deki gelişmeler” başlıklı birinci bölüm, 19. yüzyılda Osmanlı’da gerçekleşen dönüşüme/değişime, bu değişimin Ortadoğu’ya yansımalarına ve Filistin sorununun tarihsel arka planına dair genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Tanzimat Fermanı’yla başlayan süreçte Osmanlı içerisindeki azınlıkların, kitabın ko-

* Araş. Gör., AÜ SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, Cebeci, Ankara.

nusu itibarıyla de önemli olan Yahudiler'in durumundaki değişikliğe ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yükselen anti-semitizm dalgasının Filistin'de bir Yahudi yurdu talebine varacak siyasal Siyonizm'in oluşması üzerindeki etkilerine odaklanan ve genel bir tarihsel süreci betimleyen birinci bölüm, kitabın temel konusunun ele alınmasını kolaylaştıracak bir giriş niteliğindedir. Bu bölüm, temel olarak bu coğrafyada bir Yahudi devletinin kurulmasını amaçlayan Siyonizm'in ortaya çıkış koşulları ve Osmanlı'nın bu durum karşısındaki tavrını betimleme amacındadır. Yazar, Osmanlı'nın II. Abdülhamid döneminde, Siyonist liderlerin taleplerine karşı çıktığını; ancak devletin temel derdinin Yahudilerle değil Siyonistlerle olduğunu dile getirmektedir. Fakat yazar, sıkı bir arşiv taramasının sonucunda, Tarık Z. Tunaya'nın İttihat ve Terakki ve Mason locaları bağlantısına dair tespitine karşı çıkmakta; son zamanlarda sıklıkla dile getirildiğinin aksine, 1908 hareketini ve Jön Türkleri, Siyonizm'e bağlayan açık ve meşru bir belge bulunmadığını dile getirmektedir. (s. 58-59) Ancak Osmanlı ya da İsrail arşivlerinde bu ilişkiyi resmi olarak ortaya koyan herhangi bir belgenin yer almıyor oluşu, böyle bir bağlantının olmadığını savunmak için yeterli bir sebep olarak gözükmemektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında dağılan Osmanlı'nın küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya yönelik yeni politikasını, bölgenin ve özellikle Filistin topraklarının Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzenlemelerle birlikte İngiliz mandasına bırakılmasının İsrail devletinin kuruluşuna giden süreçteki temel niteliğini ve bu yeni süreçte Türkiye'nin nasıl bir politika izlemeye yöneldiğini ortaya koymayı hedefleyen "İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikası ve Filistin Sorunu" başlıklı ikinci bölüm, birinci bölümde genel bir çerçevesi çizilen tarihsel sürecin devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Sykes-Picot Anlaşması'nı "Siyonist devlet"e giden sürecin birinci adımı olarak ele almakla birlikte, bunun devamındaki gelişmelerin de -1917 Balfour Bildirisi, Filistin'in İngiltere tarafından işgali, 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması, 1919 Paris Barış Konferansı, 1920 San Remo Konferansı ve Sevr Anlaşması- adım adım İsrail'in kuruluşunu hazırladığını dile getirmektedir. (s. 85-91) Yazara göre, İsrail devletinin kuruluşuna giden bu süreçte, Türk dış politikası açısından dönüm noktasını Arap coğrafyasını dış politikanın hedefinden çıkararak Misak-ı Milli'nin ilanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Filistin 1922'de İngiliz mandasına bırakılırken, Türkiye Filistin'i Misak-ı Milli sınırları dışındaki bir alan olarak kabul etmiştir. Türk dış politikasındaki, Filistin sorununa yönelik en temel kırılma da bununla yaşanmıştır. Bununla beraber, bu dönem bo-

yunca, Türkiye'nin Filistin'e yaklaşımını belirleyen de güvenli sınırlar içerisinde -Batı'yla ilişkilerini tehlikeye atmaksızın- devletin bekasını sağlama amacı oluşturmuştur. Bu anlamda da yazar, Türkiye'nin Siyonizm'i emperyalistlerin ve Batılı güçlerin yayılcı düşüncelerinin bir uzantısı olarak algıladığına işaret etse de, Türkiye'nin soruna temkinli yaklaştığının altını çizmektedir. (s. 127) Örneğin 1939'da Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu görüşmeleri sırasında, Araplar'ın Türkiye'nin hakemliğini istemelerine rağmen Türkiye bir hakemlik rolünden ziyade Arap tarafına tavsiyelerde bulunma yolunu tercih etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, statükoculuğun ve Batıcılık'ın Türk dış politikasının temel parametreleri olarak belirlenmesinin etkisi kendisini burada göstermiş ve Türkiye nerdeyse İngiltere'yle paralel bir politika izlemiştir.

Diğer yandan yazar, literatürdeki genel eğilime uygun bir şekilde, Misak-ı Milli'nin ve dahi sonrasındaki Lozan Anlaşması'nın Türkiye'nin Filistin sorununa ve Ortadoğu'ya ilişkin tutumunda bir değişiklik yarattığı gibi, genel anlamda Türk dış politikasının statükoculuğa evriminde de temel etken olduğunu dile getirmektedir. (s. 109) Dolayısıyla, Filistin sorunu bağlamında Türk dış politikasının temel niteliğini belirlemeye hasredilmiş bu çalışma, kendisini sadece bu sorunla sınırlamamaktadır. Kitabın başlığının “Filistin Sorunu Bağlamında Türk Dış Politikası” olmasına rağmen, yazar bu bölümde ve kitabının tümünde, Türk dış politikasına ilişkin genel bir çerçeve çizerek çalışmanın alanını geniş tutmuştur.

“İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türk Dış Politikası ve Filistin Sorunu” başlıklı üçüncü bölüm ise, İkinci Dünya Savaşı'nın başlayışından Filistin'e yönelik Birleşmiş Milletler taksim kararının alınmasına kadar olan dönemdeki Türk dış politikasını ele almaktadır. Yazar, bunu yaparken –önceki bölümlerde de olduğu gibi- önce Türk dış politikasının geneline ilişkin bir çerçeve çizmektedir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasını, genellikle Türk dış politikası analizcilerinin ileri sürdüğünün aksine, tarafsızlık olarak değil; “tavize dayanmayan bir denge politikası” olarak ele almaktadır. Fakat Türkiye'nin 1939 yılında İngiltere ve Fransa'yla bir İttifak Antlaşması imzalamış olduğu hatırlandığında, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasını “savaş dışı kalmayı amaçlayan bir taraflılık” olarak ortaya koymak mümkündür. Ayrıca bu tanımlamadaki “tavize dayanmayan” ifadesi bir öznelliği de içerisinde barındırmaktadır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmayı en temel politika olarak benimsemişti.

Bunun için ise, Türkiye bir yandan İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmaya çalışırken bir yandan da Sovyetler Birliği'yle dostluğunu sürdürmeyi hedeflemekteydi. Savaş boyunca, Türk dış politikasının temel hedefi Sovyetler Birliği'ni karşısına almaksızın Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak Müttefik garantilerini sağlamaktı. Dolayısıyla, bu dönemdeki Türk dış politikasının "tavize dayanmayan" niteliğinden ziyade savaş dışı kalmanın koşullarını yaratacak bir dengencilik temelinde seyrettiğinin altını ayrıca çizmek gerekmektedir. Diğer yandan, yazar bu dönemde Türk dış politikasını etkileyen en temel faktörün "Sovyet tehdidi" olduğuna işaret etmektedir (s. 177); fakat böyle bir tehdit algılamasının -hem bu dönemde hem de Soğuk Savaş boyunca- Türk karar vericileri tarafından Batı'yla yakınlaşmanın meşru zeminini yaratmada nasıl manipüle edildiğine ya da kullanıldığına değinmemektedir. Ayrıca yazar, Türkiye üzerindeki "Sovyet tehdidi"ni, Sovyetler Birliği'nin Yunan iç savaşına müdahil olmasıyla temellendirmeye çalışmaktadır. (s. 178) Fakat Stalin ve Churchill arasında, Ekim 1944'te yapılan Yüzdeler Anlaşması'yla Sovyet ve Batı nüfuz alanları yüzdelerle belirlenmiş; Yunanistan'ın yüzde on Sovyetler Birliği'nin, yüzde doksan oranında İngiltere'nin egemenliğinde olmasına karar verilmiş ve bu nedenle de Yunan iç savaşı boyunca da Sovyetler Birliği komünistlere doğrudan bir yardımda bulunmamıştır. Dolayısıyla yazarın "Sovyet tehdidi" vurgusu abartılı olmakla birlikte, bu gerçeği de gözden kaçırmaktadır.

Yazar, Türk dış politikasına ilişkin çizdiği genel çerçevenin ardından, İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle, Türkiye'nin İngiliz mandası altındaki (Filistin) sorun(un)a müdahale edemediğini belirtmektedir.(s. 157) İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, "Filistin'deki istikrarsızlığın Sovyet etkisi ile Ortadoğu'nun tamamına ve belki de kendi sınırlarına yayılmasından endişe eden Türkiye'nin" sorun karşısında İngiltere'nin yanında yer aldığına işaret etmektedir. (s. 172) Bununla birlikte, Suriye'nin de Sovyetler Birliği'ne yakın durmaya başlamasının, dolayısıyla Ortadoğu'ya ilişkin "Sovyet tehdidi"nin Türkiye'nin politikasında etkili olduğuna vurgu yapmaktadır. (s. 173) Fakat bağımsızlığını yeni kazanan Suriye ve Sovyetler Birliği arasında yaşanacak bir yakınlaşma için 1950'leri beklemek gerekecektir. Dolayısıyla, sıkı bir arşiv çalışması olarak hazırlanmış bu çalışma Türk karar vericilerinin arşivlere de yansıyan "Sovyet tehdidi" söylemine fazlasıyla bir önem atfetmiş olmaktadır.

Yazar, kitabın çatısını oluşturan "Filistin'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Kurulması Süreçlerinde Türk Dış Politikası" başlıklı son bölümde, başlıktan da anlaşılacağı gibi, kısa bir zaman diliminde gerçekleşen spesifik olaylardan ve bunlar karşısındaki dış politika edimlerinin niteliğinden yola çıkarak Türk dış politikasına ilişkin genellemeler yapmaya girişmektedir. 1947 yılında İngiltere'nin Filistin'deki man-

da yönetimine ilişkin Araplar ve Yahudiler arasındaki sorunu Birleşmiş Milletler’e havale etmesinden sonra yaşanan gelişmeler ve bunların akabinde Türkiye’nin soruna yönelik tutumu konusunda saptamalarda bulunulan bu bölüm, kısa bir tarihsel sürece odaklanmaktadır. Yazar, Türkiye’nin önce İngiltere’nin talebiyle Birleşmiş Milletler’in Filistin Özel Komisyonu’nun kurulması kararına ve ardından da bu komisyonun çalışmaları sonucu Filistin topraklarının Yahudiler ve Arap arasında bölünmesine, bir Yahudi devletinin kurulmasını mümkün kılacak 1947 tarihli taksim kararına red oyu vererek Batılı müttefiklerinden iki kez ayrı davrandığına işaret etmektedir. (s. 199-203) Yazar ayrıca, Türkiye’nin taksim kararına karşı oy kullanmasının açıklanabilir tek sebebinin –önceki bölümlerde sıklıkla die getirdiği “Sovyet tehdidi”ne atfen- toprak bütünlüğü ve istikrarına yönelik güvenlik endişesi olduğunu, Türkiye’nin Truman doktriniyle Batı sahasına girmiş olmasına rağmen sınırlarını korumak için doğrudan ABD veya başka Batılı kolektif desteğinden yoksun olduğunu dile getirmektedir. (s. 206) Türkiye’nin taksim kararına red oyu vermesinde, güvenlik endişeleri tetikleyici etken olmakla birlikte; bu, Sovyetler’in ve komünizmin bölgede olası bir yayılmasından değil kuzeyinden tehdit algılayan Türkiye’nin güneydeki sınır(lar)ından tedirgin olmamak için bağımsızlıklarını yeni kazanmış Arap devletleriyle ilişkilerini yakınlaştırma çabasından kaynaklanmaktaydı.

14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletinin ilanından sonra “bekle ve gör” siyaseti izeleyerek sessiz kalmayı tercih eden Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komitesi’nde (BMFUK) Birleşik Devletler ve Fransa’yla birlikte İsrail’i henüz tanımamış bir ülke olarak yer alması ise, Türk dış politikasının Filistin sorunu bağlamındaki kırılmasına işaret etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye bu hamleyle Arap ülkelerinin kurulmasına karşı çıktıkları bir komisyonda yer alarak Arap Ortadoğusu’ndan uzaklaşmaya başlamış oluyordu. Fakat yazar, literatürde genel olarak kabul gören bu teze karşılık, bu dış politika tasarrufundaki değişikliğin böyle bir kırılma yaratmadığını; aksine bu politika ediminin Türkiye’nin Filistin sorunu konusundaki tarafsızlığının bir devamı olduğunu dile getirmekte ve Türkiye’nin bu yöndeki kararının Türk dış politikasının pragmatizmi ile örtüştüğüne değinmektedir. (s. 221-222)

Türkiye, BMFUK’taki üyeliğinin ardından, 24 Mart 1949 tarihinde de İsrail’i *de facto* olarak tanıdı. Yazar, Türkiye’nin İsrail’i tanıma sürecinde etkili olan temel faktörleri bu tarihe gelindiğinde İsrail’i tanıyan devlet sayısındaki artışa, dolayısıyla durumun artan meşruluğuna, ekonomik faktörlere, Türkiye’nin BMFUK’taki üyeliğine ve güvenlik kaygısına

bağlı olarak açıklamakta; tanımayla NATO üyeliği arasında herhangi bir bağlantının olmadığını ileri sürmektedir. (s. 233-234) Kronolojik olarak tanıma ve Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının arasında uzun bir zaman dilimi bulunmakla beraber, Türkiye'nin İsrail'i *de jure* tanımasıyla (Mart 1950) Türkiye'nin NATO üyeliği için yaptığı ikinci başvuru arasında (Mayıs 1950) iki ay bulunmaktadır. Türkiye'nin İsrail'i tanıması, NATO üyeliğinin yolunu açan temel unsurlardan biri değilse de, NATO'ya üye olmayı arzulayan Türkiye'nin dış politikasını potansiyel müttefikleriyle uyumlaştırma zorunluluğunun bir tezahürü olabilir. Dolayısıyla, yazarın belirttiği gibi, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde İsrail'i tanımış olması temel bir neden olmamakla birlikte; bu süreç Türkiye'nin "taraf"ını ortaya koymuş olması açısından önem taşımaktadır. Diğer yandan yazar, Türkiye'nin İsrail'i tanıma sürecini hazırlayan koşulları ayrıntılı bir şekilde ele alırken Türkiye'de devletçi-seçkinci aydınların, hükümetin 1948 yılına kadarki Arap yanlısı politikalarını artan oranda eleştiren tutumuna ve toplumun yeni oluşturulacak kültürünün Arap simgelerinden temizlenmesine yönelik taleplerinin İsrail'i tanımayı hazırlayan süreçteki etkilerine değinmemiştir.

Yazar, 1950 yılında İsrail'in *de facto* tanınmadan *de jure* olarak tanınmasına geçişin temel nedeninin, Türkiye'nin "gerek uluslararası konjonktürü dikkate alarak, gerek Filistin sorunu sürecinde arzulan gelişmelerin gerçekleşmediğini gözleyerek ve daha da önemlisi İsrail devletinin giderek uluslararası alanda giriştiği anlaşmalarla da zemin tutmaya başlaması üzerine, kendi menfaatlerini gözetmesi" olduğunu belirtmektedir. (s. 266) Yazara göre, Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı, sıradan bir dış politika edimi değildir. Güç ve devlet karakterinde yaşanan tarihi bir dönüşümün bir tezahürüdür. Yazarın yaptığı bu tespitle beraber, kitabın başlığındaki "Tarihsel Dönüşüm" ifadesi açık hale gelmektedir.

Kapsamlı bir arşiv çalışmasının -Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si Başbakanlık Arşivleri, TBMM Zabıt Tutanakları, İsrail Devlet Arşivleri ve Birleşik Devletler Arşivleri ayrıntılı olarak incelenmiştir- ve ikincil kaynakların iyi bir taramasının ürünü olarak ortaya çıkan bu çalışma, daha önce de değinildiği gibi, alanı geniş tutulmuş ve kitapta sadece Filistin sorunu bağlamında değil genel olarak Türk dış politikasını şekillendiren diğer (temel) etkenler de gözden kaçırılmamıştır. Fakat arşiv belgelerinin de nihayetinde belli bir görüşü yansıttığı düşünüldüğünde, temel karşı çıkışların arşivler üzerinden bir okumayla gerçekleştirilmiş olması çalışmanın handikapını oluşturmaktadır.